

מקום אבן השתיה/אהד ביזי

א. משמעותה ההלכתית של המסורת בסוגיה זו

רבים כבר דשו ועסקו בנושא הר הבית ומקום אבן השתיה, ולאחר כל הבריורים והקושיות נראה שהנקודה המכריעה ביותר בשאלה זו הינה האם ניתן לסמוך על המסורת הנוקטת שהאבן שתחת כיפת הסלע – הצכרה, הינה אבן השתיה, וממילא זהו מקום קודש הקדשים. ברגע ששאלה זו מתבררת, רוב הספיקות האחרים מתגמדים או נפטרים לגמרי. שכן, אם מתברר שהמסורת על מיקום אבן השתיה הינה מסורת בעלת תוקף, אזי כשם שבכל דין אחר בתורה שיש עליו מסורת, אף אם אפשר להעלות ספקות ושאלות על הדבר, המסורת חזקה מהשאלות. ובכדי לדחות מסורת מסוימת ישנו הכרח שהקושיה על המסורת תהיה חזקה ביותר שאין אפשרות לענות עליה.

ולעומת זאת, אם אין המסורת משמעותית ואין לה תוקף, אזי קשה מאוד לברר בעצמנו את מקום המקדש. אפשרות אחת לברר את הדברים היא על ידי בירור המציאות בשטח על פי ממצאים ארכיאולוגיים, אך לרוב אין מדובר על דברים מוחלטים, ואכן כבר כתבו על כך מספר פוסקים שאין לסמוך על הממצאים הארכיאולוגיים בכל תוקף¹, וכפי שניתן לראות כמעט בכל נושא בארכיאולוגיה, ניתן לפרש את הדברים לכמה אפשרויות, ומצוי הדבר שארכיאולוגים חוזרים בהם מהבנתם לאחר מספר שנים. ויותר מכך, הקושי העיקרי הוא שאיננו יכולים כרגע לברר בעצמנו את הדברים מחמת התנגדות הגורמים האחראים לאפשר להגיע להר ולעשות את המדידות הנצרכות (אך אין כוונת הדברים שיש לדחות כל ראייה בנושא זה, ישנם דברים ברורים ומוחלטים שניתן להשתמש ולהיעזר בהם, אלא שבכלים העומדים לרשותי לא נכנסתי לעומק בנושאים אלו).

1. עיוין בדברי הרב קוק אודות קריאת המגילה בט"ו על פי זיהוי המקומות הארכיאולוגיים, אגרות הרא"ה, ח"ב, תכג. הרב שריה דבליצקי, תחומין ח"א עמ' 128. וכן עיוין בהקדמה לספר 'מדות ושיעורי תורה' לרב בניש, שדן בנושא מתי ואיך ניתן לסמוך על ראיות ארכיאולוגיות.

האפשרות השניה הינה לנסות לברר את הסוגיה על פי דברי הראשונים והאחרונים, כבכל סוגיה אחרת. אך גם בזה הדבר קשה במעט. גם כי במקרים רבים קשה להכריע בין השיטות, בניגוד לסוגיות אחרות בהן ניתן לנהוג על פי כללי הספיקות, כאן אין אפשרות להקים את בית המקדש בשני מקומות, ומצד שני להחמיר ולא לעשות דבר גם זהו דבר קשה, שכן בכך גורמים (אמנם בשב ואל תעשה) לביטול מצוות רבות בכך שאין בית המקדש בנוי. בנוסף, כאשר מדובר על בירור מציאות, קשה לומר שהכללים להכריע בין שיטות הראשונים יהיו מקבילים להכרעות בין שתי הבנות שונות. בהכרעה בין שתי הבנות קשה מאוד להכריע בין שני הרים גדולים, ועל כן ברובם המוחלט של המקרים יישארו הדברים בגדר ספק. אך כאשר מדובר במציאות, הרי זה דבר שניתן להכריע בו, כאשר רואים כאיזו מהשיטות מתיישבת המציאות, ואם כן, במצב זה כבר אין זה בגדר ספק.

במאות השנים האחרונות היתה מסורת שאבן השתיה נמצאת תחת כיפת הסלע

במשך מאות השנים האחרונות ישנן מספר התבטאויות בספרי הפוסקים ומקורות נוספים המראים על כך שתושבי ירושלים נקטו כי אבן השתיה או המקדש נמצאת תחת המבנה שבנו המוסלמים הנקרא כיום כיפת הסלע, ובערבית קובת א-צח'רה, וכפי שכתב הרב טיקוצ'נסקי (עיר הקדש והמקדש, ח"ד פ"א א"ד): "המסורה בפי כלנו ובפי עמים אחרים קוראה להסלע הארוכה והגבוהה הנמצא במסגת עומר (כיפת הסלע) בשם האבן השתיה", עכ"ל. וכאשר מחפשים תקדימים בספרי הקדמונים למסורת זו ישנם מספר מקורות שגם כן נוקטים כמסורת זו. כך מובא אצל ר' בנימין מטודלה (מסעות של ר' בנימין ז"ל, הוצאת פלדהיים סעיף לו): "שער יהושפט לפני בית המקדש שהיה בימי קדם ושם טינפולי דומיני והוא היה מקום המקדש ובנה עליו עמר בן אל כטאב כפה גדולה ויפה עד מאד..."; ר' פתחיה מרנשבורג (סבוב הרב רבי פתחיה מרענגשפורג, עמ' 33 בהוצאת אליעזר גרינהוט): "והלך לירושלים ואין שם אלא ר' אברהם הצבע, והוא נותן מס הרבה למלך שמניחו שם... והיכל נאה שם שבנה מלך ישמעאלים, בימי קדם כשהיתה ירושלים ביד הישמעאלים, ובאו פריצים והלשינו למלך הישמעאלים, ואמרו: זקן

אחד יש בינינו, שיודע מקום היכל והעזרה. ודחק אותו המלך עד שהראה לו... והמלך היה אוהב יהודים ואמר: אני רוצה לבנות היכל שם, ולא יתפללו בו כי אם יהודים. ובנה היכל... ובאו גויים ושמו בו צלמים והיו נופלים, וקבעו הצלם בעובי הכותל, אבל בבית קדשי הקדשים לא היה יכול לעמוד; תלמיד הרמב"ן (מובא בנספחות לכפתור ופרח ח"ב בהוצאת ביהמ"ד להלכה בהתיישבות עמ' תמו): "על אבן שתיה בנו מלכי ישמעאל בנין מפואר מאד, עשו אותו בית תפלה, ובנו למעלה מן הבניין כפה נאה מאד, והבניין על בית קדשי הקדשים ועל ההיכל"; ר' עובדיה מברטנורא (מובא באגרות ארץ ישראל, עמ' 134): "וגם חקרתי על אבן השתיה ששם היה הארון מונח, ורבים אומרים כי היא תחת כיפה אחת יפה גבוה, אשר בנו הישמעאלים במקדש, וסגורה בתוך הכיפה ההיא, ואיש לא יבא שמה, היינו אל מקום אבן השתיה, כי הכיפה גדולה מאד". מסורת זו מובאת גם באחרונים, המפורסם שבהם הוא כמובן הרדב"ז (שו"ת ח"ב סימן תרצ"א), שאת דבריו הביאו להלכה גם החיד"א (ברכי יוסף או"ח סימן תקס"ג סק"ג) וכף החיים (או"ח סימן תקס"ח סק"ח), שהיו חיים בירושלים. אך בנוסף לו ישנם פוסקים נוספים, ביניהם ר' חיים אלפנדארי (דרך הקודש עמ' כ"ד: 2) ור' משה חגיז (פרשת אלה מסעי, עמ' כא).

כדברים אלו מובא בעוד מקורות רבים, וכבר נאספו רוב המקורות האלו ב'ספר המסורת' (לרב נעם שפירא ויוסף פלאי), ולא נכפול את הדברים לחינם. אולם יש להוסיף על דבריהם ממקור נוסף שלא הובא בדבריהם. במדרש 'פתרון תורה' (מסוף תקופת הגאונים; פרשת וזאת הברכה, עמ' 339) כתוב על הפסוק "חופף עליו כל היום": "בית עבודה היא ביד כל אומה שהוא הבית בידו, ומקום מעולה ומובחר ומכובד הוא, שגם היום הזה אותם האנשים שהבית בידם עשו אותו בית עבודה ומובחר ומעולה ומכובד, ואותה העבודה כך אמר שנעבד לאל אחד, שברא שמים

2. וכתב שם כך: "והנה היום לא ידענו מציאות אבן השתיה הזאת כיצד היא עומדת כי הגוים פיהם דבר שוא זה אומר בכה שהיא גבוה מן הארץ ותלוי' באויר וזה הפך התלמוד". בפשטות נשמע שהוא מקבל את האמירה שזוהי אבן השתיה, אלא שהוא טוען כי אין להתייחס לדברי הערבים האומרים שהאבן תלויה באויר, משום שזה נוגד את התלמוד.

וארץ ולו בריות, לכך אמר 'כל היום', עד ביאת מורה צדק ויום העתיד, ואותו היום תתחדש בו עבודת הצדקה ותהיה מקובלת לפני שדי"3. למעשה, כל המקורות המדברים על מקום המקדש מחזיקים באותה השיטה ואין אף מקור אחד האומר בפירוש אחרת, מלבד דברי הכפתור ופרח שִׁידונו בהרחבה בהמשך.

מקורה של מסורת זו

בפשטות היה נראה שיש לקבל את המסורת הזאת, שכן הדבר מוחלט בדברי הפוסקים, אין מקור הנוקט במסורת אחרת. ואם כן, היה נראה שיש לפסוק כדברי הפוסקים האלה. אך יש לברר מנין נוצרה מסורת זו. כפי שעולה ממספר מקורות, ביניהם המקורות הנ"ל, מאז שבנו המוסלמים את כיפת הסלע המסורת

3. ויתכן ויש לצרף עוד מקור האומר זאת (בעקבות דברי הרב עזריה אריאל). בספר 'תורת המנחה' לר' יעקב ב"ר חננאל סקילי, בן זמנו של ר' אשתורי הפרחי וכנראה גם היה בארץ זמן מה (ראה מבוא לתורת המנחה עמ' ד), שכתב על הר הבית בחורבנו (פרשת ויקהל - פקודי, דרשה לב): "וחורבנו הוא עדות לישראל שאין אומה ולשון בעולם שראויה להתועד בו בכבודו, ואינן יכולין לבנותו כמו שראוי להיות וכמו שהיה, אף על פי שאין בכל היישוב מקום כמוהו והוא משוש כל הארץ והאוויר מחכים, וכל האומות משתוקקים וחוגגים אליו. ומיום שחרב ועד היום אין אומה ולא מלך שיכולין לישובו, כמו שעושים לבית טעותם שחוגגים אליהם, כי הישמעאלים בנו עיר גדולה במכה לקלון טעותם, וכן בני אדום ברומי רבתא וגלסייא שחוגגים אליהם לחרפת בושת פניהם, ובנאום בנין מכוער ונקלה עד מאד. וזה המקום הנכבד והנורא כבר היה ברשות בני אדום, ויש בו בית הסקילה של ישו הנוצרי וגובין בו ממון רב והון עתק, ומעולם לא בנו עיר ולא ישבו מקום שם. וכן הישמעאלים שלקחוהו מידם לא זכו לבנותו, והם חוגגים שם לבית המקדש ומכבדים ומרביצים אותו וגובין בו מס גדול, ואין להם יכולת לישובו, וכל זה עדות לישראל שהוא שלהם ולהם יחזור בעזרת הא-ל. ומי התנבא בזה העדות? משה, באמרו 'והשמתי את מקדשיכם', 'והשמתי אני את הארץ ושממו עליה אויביכם'". לכאורה פשטות לשונו היא שמקום המקדש ריק מכל בניין והישמעאלים רק מטפחים את האתר הריק. אך מכיוון שיש להניח שידע על קיומה של כיפת הסלע, הרי שכוונתו ש"לא זכו לבנותו" כמקום לאמונתם כפי שעשו במכה, אלא בנו מקום שנועד לשמר את אבן השתייה, וזהו "חוגגים שם לבית המקדש" (במובן של חאג', כעין לשון הרמב"ם בהלכות בית הבחירה פרק א' הלכה א'- "וחוגגים אליו שלש פעמים בשנה שנאמר ועשו לי מקדש").

היא שהסלע הגדול שתחתיה הוא אבן השתיה. מהרגע שהמבנה קיים ניתן להצביע בקלות על נקודת ציון זו ולהעביר את המידע לדורות הבאים, ונתון זה לא השתנה עד ימינו. אך צריך לבחון מנין הגיעה מסורת זו שהכיפה נבנתה על אבן השתיה.

סיפור המסורת למוסלמים

העדויות הראשונות על מסורת זו מספרות כי הח'ליף עומר רצה למצוא את מקום המקדש והיהודים גילו לו את המקום. המקור היהודי הקרוב ביותר לאותה תקופה הוא כנראה המקור שנמצא בין כתבי הגניזה הקהירית, של קטע כתוב ערבית-יהודית באותיות עבריות, המוסר לנו את המסורת הקדומה שרווחה בין היהודים בתקופתו (המאה ה'-א לספה"ג), בדבר גילוייה של הצח'רה – אבן השתיה⁴: "...ויבוא כל מוסלם אשר היה בעיר ובישובי השדה ובאו עמהם קבוצה מהיהודים. אז צוה אותם לטאטא מקום המקדש ולנקות אותו. ועומר היה מפקח עליהם בכל רגע ובכל פעם שהיתה מתגלית (שכבה?) היה שואל (?) את זקני היהודים על הצ'חרה שהיא אבן השתיה. ואחד מהחכמים ציין לו את גבולות המקום עד שנתגלה. ויצו לבנות חומת המקדש ולבנות כפה על הצחרה ולצפותה בזהב. אחר כך שלחו היהודים אל כל ארץ ישראל להגיד להם על מה הסכים עמם עומר", ע"כ. עדות דומה מתקופה יחסית מקבילה⁵ מובאת באגרת מאת ראשי הישיבה בירושלים: "...השתתפו אפוא כל המוסלמים אשר בעיר ובמחוז, והשתתפו עימם חבורה מן היהודים. אחר כך ציוו (עומר) לפנות את האשפה שבקודש ולנקותו, ועומר היה משגיח עליהם כל הזמן, כל אימת שהיה נחשף

4. מובא במקורות ומחקרים בתולדות ישראל, ש. אסף, עמ' 21-22.

5. התאריך הכתוב על האגרת הוא ב' מרחשוון מן שנת אלף תצ"ט לשטרות, שהיא ד' תשמ"ז לבריאה (1187 לספה"ג), אך כבר העירו על כך חוקרי המכתב, שתאריך זה, שבו שלטו הצלבנים בירושלים, לא יתכן לגבי המכתב הזה, אשר ברור מתוכו שנכתב בזמן שיד הישמעאלים היתה תקיפה בירושלים. לכן הסכימו החוקרים (ב"צ דינבורג (דינור), 'בית תפלה ומדרש ליהודים בהר הבית', ציון ג' (תרפ"ט) עמ' 87-54; ש. אסף מקורות ומחקרים בתולדות ישראל עמ' 17) שיש לקרוא אלף רצ"ט או רפ"ט – ד'תקמ"ז-תקנ"ז לבריאה (987-977 לספה"ג).

שריד כלשהו היה שואל את זקני היהודים בדבר הסלע, הלא הוא אבן השתייה. והיה אחד החכמים מסמן לו את גבולות המקום עד אשר נחשף. אז ציווה כי תיבנה על הסלע כיפה שתצופה זהב...". הסיפור הזה בוואריאציות דומות מובא גם במקורות מאוחרים יותר, אך נראה שהמקורות האלו פחות נאמנים.⁶

מדרשים מאוחרים

מקור משמעותי נוסף למסורת זו הוא בדברי מדרשים מאוחרים המציינים כי מלך ישמעאל יבנה על אבן השתיה היכל. המקור הראשון לזה מובא בפרקי דרבי אליעזר (סוף פרק ל"ז): "רבי ישמעאל אומר חמשה עשר דברים עתידין בני ישמעאל לעשות בארץ באחרית הימים ואלו הן... ויגדרו פרצות חומות בית המקדש ויבנו בנין בהיכל", ע"כ. מקור שני הוא מדרש נסתרות דרבי שמעון בר יוחאי⁸, שם כתוב בצורה יותר מפורשת: "המלך השני שיעמוד מישמעאל יהיה אוהב ישראל ויגדור פרצותיהם ופרצות ההיכל וחוצב הר המוריה ועושה אותו מישור כולו

6. סיפור דומה מובא בספר חסידים (מהדורת מפיצי נרדמים סימן תקמ"ה), שם מסופר כי הר הבית היה מכוסה באשפה מימות טיטוס, ויהודי בשם פלטיאל שהיה מקורב למלך ביקש מהמלך אישור להקים את בית המקדש, המלך אישר להם לפנות את האשפה רק באותו היום, הם בנו שם מבנה והתפללו בו ימים רבים. מקור נוסף מובא בספר 'פרשת אלה מסעי' (דפוס תרמ"ד דף י"ג. ו:). לרב משה חגיז, שם מתואר כי הסולטן סולימן ראה אנשים משליכים אשפה בהר הבית, וכשחקר על כך הבין שזהו מנהג הנוצרים מאז ימי הרומאים "לפי שהיה שם בית אלקי ישראל, ובאשר לא היו יכולין להחריבו עד היסוד גזרו בחרם שלהם ושלא יהיה להם תשועת נפשם אם לא יקיימו סדר זה כדי שישתקע שמו ולא יזכר שם ישראל עוד עליה". בעקבות כך דאג שאנשים יפנו את האשפה על ידי שפיזו שם מעות "כדי שיהיו העניים קופצים עליה ומחיבת הממון יקחו מהזבל שבאשפה", כך עשה במשך שלשים יום שבהם פינו כעשרת אלפים איש את כל האשפה "עד שגילה את כותל המערבי והיסודות הנראין היום לעין כל". על הסיפור הראשון יש להעיר קודם כל כי כנראה שאין זה טיטוס אלא מושל רומי מאוחר יותר, שכן בזמן טיטוס עדיין לא הפכו את המקום לגל אשפות. שנית, על הסיפור השני יש להעיר כי ממקורות רבים ברור כי הר הבית נוקה ופונה הרבה מאוד שנים לפני הסולטן סולימאן, ואם כן פרטי ההגדה הזו בהכרח אינם מדויקים.
7. יש לציין שקטע זה אינו מופיע בכל המהדורות של פרקי דר' אליעזר, אך זו הגרסה במהדורות המדויקות יותר.
8. מובא ב'אוצר המדרשים' בהוצאת אייזנשטיין, חלק ב' עמ' 555.

ובנה לו שם השתחוויה על אבן שתיה שנאמר ושים בסלע קנך...". המדרש השלישי הוא "אגדת ימות המשיח"⁹, בו מתואר מחזה שחזה זרובבל על המשיח, ובין היתר מתואר שם שיבוא מלך מבני קדר שיקרא בן מעוויא, בנו שיקרא עבד אלמלך בן מרואן "יעשיר עשר גדול ויחזק על הממלכה באמונה וגם הוא ומין רד"ך ירש' ויבנה את בית ה' אלהי ישראל". וזה לכאורה מסתדר עם הידיעות ההיסטוריות שיש לנו היום, שמי שהקים את המבנה שמעל האבן הוא הח'ליף עבד אל-מלך בן מרואן מבית אומיא, שיתכן וזוהי כוונת המדרש שאמר שהוא בן מעוויא, שבנה אותו כחמשים שנה לאחר כיבוש ירושלים.

אך יש להעיר על הראיות ממדרשים אלו. על המדרש הראשון והשלישי יש להעיר שלא כתוב במדרש זה בפירוש שמדובר על מקום אבן השתיה, אבל כן מדובר על בניית בנין במקום המקדש. על המדרש השני שכתב כי המלך השני יקים את המבנה יש להעיר שהמלך הראשון מישמעאל בפשטות היה מוחמד, הבא אחריו (הח'ליף) נקרא אבו בכר, והבא אחריו היה הח'ליף עומר, שהוא כבש את ארץ ישראל וירושלים, שעל שמו נקרא עד היום על ידי הערבים מבנה כיפת הסלע - מסגד עומר. אולם כאמור לעיל מי שבפועל בנה את המבנה היה מאוחר יותר, הח'ליף עבד אל-מלך בן מרואן, שבנה אותו כחמשים שנה לאחר כיבוש ירושלים. אך אולי את ההערה הזאת יש לדחות משום שכבר על ידי עומר נבנה מבנה פשוט, והמבנה שנמצא לפנינו עד היום נבנה באמת על ידי עבד אל מלך. בנוסף, הערה כללית על שלשת המדרשים האלו, לא כל כך ברור מה מקורם, האם הם באמת נכתבו על ידי חז"ל וממילא הדברים נאמרו ברוח הקודש, או שמא הדברים נכתבו בתקופות מאוחרות יותר. אמנם פרקי דרבי אליעזר הינו כן מקור נאמן, אך כנראה שנוספו בו קטעים מאוחרים מזמנו של ר' אליעזר בן הורקנוס. אולם, אף אם מדובר על מדרש מאוחר שאינו נכתב ברוח הקודש, הרי שיש לנו פה לפחות עדות מוקדמת ביותר על כך שהמוסלמים בנו את המבנה שלהם על אבן השתיה. ואדרבה, אם אכן מדובר על עדות מאוחרת, הרי שרואים

9. מובא בספר "בתי מדרשות" בהוצאת שלמה אהרן ורטהיימר, כרך שני עמ' ל' בדפוס תרנ"ד, וכרך שני עמ' תק"ה בהוצאת מוסד הרב קוק.

כי המסורת שהייתה רווחת היא שהח'ליף עומר הוא שבנה את המבנה על מקום אבן השתיה.

מקור נוסף שניתן להביא ממנו ראייה הוא הזהר חדש (פרשת ויצא, מדרש הנעלם), בו מדובר על אבן השתיה, על מעלתה וקדושתה וכו'. ובין היתר נאמר שם כך: וְעַל דָּא בְּכִינְא, דְּחִזְינָא דְּעַל הַאי אַבְנָא, זְמִינִין לְשׁוּאָה סוּאָבַת עִמְמִיא, וּפְגִרִי מִיִּתְיִיא. מֵאֵן לָא יִבְכִי, וְוִי לְעֵלְמָא, וְוִי לְהַהוּא זִימְנָא, וְוִי לְהַהוּא דְרָא. בְּכָה כְּד בְּקִדְמִיתָא, אֲתַנַּח וְאֲשִׁתִּיק. לְבַתֵּר חֲזַר וְאָמַר, וְוִי לְאִינוּן דִּיהוֹן זְמִינִין בְּעֵלְמָא, כְּד יִתְעַר מְלָפָא עֵילָאָה דְּעֵלְמָא¹⁰. ובעוונותינו ידוע שאכן כך נהגו בעבר וכך נוהגים כיום המוסלמים, שכאשר ישנם מתים החשובים להם, ובפרט שהידים, הם מניחים אותם על הצ'כרה¹¹. אמנם אין זו הוכחה גורפת, אך זהו עוד סיוע לכך שאכן אבן השתיה היא הצ'כרה.

ערעורים על קבלת המסורת

אולם כבר נאמרו מספר ערעורים על קבלת מסורת זו (יעויין בדברי הרב סילבצקי, "נכון יהיה הר בית ה'", עמ' 8-9). אחת הטענות המשמעותיות היא שקשה לומר שהמסורת נמשכה מאז החרבן ועד ימינו, כי בזמן הכיבוש המוסלמי כאמור לעיל היו כמויות גדולות של אשפה והיה צריך לשנות את כל פני השטח. ואם השטח השתנה מאוד, קשה מאוד לדעת מה היה המקום המדויק לפני שינוי פני השטח. ואף לפני הכיבוש המוסלמי, הרי הרומאים חרשו את הר הבית ובנו שם בתי עבודה זרה. ואם כן היה עוד יותר קשה לאתר נקודת ציון שאותה זוכרים כמקום

10. פירוש מתוק מדבש: ועל זה בכיתי כי ראיתי בחזיון שעל אבן הזאת עתידים לשים תומאת עבודה זרה של העמים ופגרי המתים, מי לא יבכה על זה. אוי לעולם אוי לזמן ההוא אוי לדור ההוא, בכה רבי אלעזר כבתחלה. אחר כך נאנח ושתק, אחר כך שוב אמר אוי לאלו שיהיו עתידים להיות בעולם, כשיתעורר המלך העליון של העולם להביא הגואל לבניו כי אז יעשה הקב"ה נקמה בגוים על שחיללו את כבוד שמו.

11. עדות על כך בעבר מובאת באגרת של הקראי סהל בן מצליח (אגרות ארץ ישראל עמ' 61): "אחינו עד אנה אתם מתרפים ומואסים בארץ אלהים ונחלת צבי צבאות גוים ביד אויבים ותבואתה מרבה למו, ואחיכם האבלים לילה ויומם לא יחשו בראותם מטות המתים מובאות אל המקום אשר עמד שם ארון האלהים ואחרי כן יוציאום לקברם סביבות המקדש".

קדש הקדשים. עוד טענה היא שזמן רב לפני הכיבוש המוסלמי לא היו יהודים בירושלים, ואם כן, המסורת לא היתה יכולה לעבור מדור לדור. טענה שלישית היא שקשה מאוד לסמוך על מסורת שהחלה על ידי העברת המסורת מיהודים למוסלמים, שהרי לא ברור מדוע שיהודים ירצו לשתף פעולה עם המוסלמים ולספר להם את האמת על מקום המקדש.

יישוב הערעורים

אך לכאורה נראה שיש להשיב על ערעורים אלו. לגבי הטענה הראשונה יש להעיר שתי הערות. ראשית, אמנם הרומאים החריבו את בית המקדש, אך ממספר מקורות ניתן לראות כי אף לאחר החרבן, חרבות המקדש עדיין נשארו במקומן¹². ואף מה שנאמר כאמור שהרומאים חרשו את ירושלים, אין הכוונה שלא השאירו שום שריד, אלא זהו ביטוי לחורבן גמור שהם עושים במקום. וכפי שלכאורה הכרחי לומר בנד"ד, שהרי המקור לזה שחרשו את הר הבית הוא המשנה שבתשעה באב נחרשה העיר (תענית פרק ד משנה ו), והרי שרידים לירושלים ניתן עד היום למצוא. וכך גם ניתן לראות ממקומות נוספים בעולם בהם הרומאים מציינים שהם חרשו את העיר וניתן למצוא עד היום שרידים, כפי שלמשל נאמר על קרתגו. שנית, אמנם פני השטח השתנו, אך אם המסורת הינה שהצ'כרה היא אבן השתיה, אזי לא קשה לשמר את המסורת, כיון שזה המקום הגבוה ביותר בהר. ולהעביר מידע זה אין בכך כל קושי. ואף בלי להכניס את הנתון של המקום הגבוה ביותר בהר, עדיין אין קושי מציאותי בשמירת ידיעת

12. בין היתר ניתן להוכיח זאת מדברי הגמרא (מכות כ"ד): "...פעם אחת היו עולין לירושלים. כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם, כיון שהגיעו להר הבית, ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הן בוכין ורבי עקיבא מצחק..."¹³, "ע"כ. הרי שמהר הצופים היו יכולים לראות את חורבות קודש הקדשים. ומתקופה יותר מאוחרת מובאת עדות של נוצרי, קריסטוסמוס, הבישוף של קונסטנטינה, שחי בין השנים 407-347 לספה"ג, אשר ענה על השאלה כיצד יתכן ונשארו חורבות למקדש, בניגוד לדבריו הטמאים של משיחם שלא תשאר אבן על אבן, וכתב כך (דרשה ע"ה): "לא תשאר אבן על אבן – אם כן איך נשארו...? כי הוא [יש"ו] אמר דברים אלו או שיהיה עזוב [ולא הרוס], או שהיה מדבר על המקום שהיה עומד עליו. כי יש מקומות שנהרסו עד היסוד", "עכ"ל. הרי שמוכח מדבריו שהחורבות עדיין היו קיימים.

מקום. על הטענה השניה יש להעיר שהיא לא מדויקת. זה לא נכון כל כך שיהודים לא היו בירושלים תקופות ארוכות. אמנם היו גזירות של הרומאים והביזנטים שאסרו על יהודים להתיישב בירושלים, כגון גזירות אדריאנוס לאחר מרד בר כוכבא, אבל בפועל רואים ממספר מקורות¹³ שיהודים היו נמצאים בירושלים, בין אם כתושבים ובין אם כמטיילים, וכן יכולים היו לעמוד מחוץ לירושלים ולהסתכל לכיוון בית המקדש¹⁴. יתכן והמושלים לא דאגו לאכוף את הגזירות, ויתכן כי כאשר התחלפו מושלים הגזירות התבטלו (כפי שאכן היה לאחר מותו של אדריאנוס). בין כך ובין כך, רואים שיהודים היו מגיעים לירושלים ולהר הבית עצמו. ויש להעיר כי אם נוקטים שאין מסורת כלל ויהודים לא היו בכלל באזור ירושלים, אזי יש לאסור להיכנס לכל שטח ירושלים מחשש שמא זהו שטח הר הבית ואיבדנו את המסורת על המקום המדויק. ומי שלא נוקט כך בהכרח מודה שאף אם יהודים לא היו יכולים להיות בירושלים, הרי שהיו יכולים להיות מחוצה לה ואכן הגיעו לשם. אחרת כאמור אין אפשרות להיכנס כלל לירושלים. ולגבי הטענה השלישית, בפשטות נראה שהאמת היא בדיוק להיפך. אם אכן כל המסורת על כך היתה מגיעה רק מזקן אחד שניאות לשותף פעולה עם המוסלמים היה מקום לשאול על כך. אך בפועל רואים שמאותו הזמן עם ישראל אכן נקט כמסורת זו. אם העדות לא היתה אמיתית,

13. כפי שהובא בהרחבה בספר המסורת, ואין צורך לכפול את הדברים. ויש להוסיף לדבריהם שני מקורות נוספים, אחד מראה שהיו ממשיכים לעלות לרגל אף לאחר החורבן (שיר השירים רבה פרשה א): "הנך יפה עיניך יונים מה יונה זו, אף על פי שאת נוטל גוזליה מתחתיה אין מנחת שובכה לעולם, כך ישראל, אף שחרב בית המקדש לא בטלו שלש רגלים בשנה". ומקור נוסף מראה שהיה ניתן לעלות לירושלים (בבא בתרא ע"ה): "אמר רבי יוחנן: לא כירושלים של העולם הזה, ירושלים של העולם הבא. ירושלים של העולם הזה כל הרוצה לעלות - עולה. של עולם הבא, אין עולין לה אלא המזומנין לה".

14. כפי שנהגו בדורות מאוחרים יותר להתפלל על הר הזיתים לכיוון הר הבית. כמו שמובא על הבר פלוגתא של רס"ג בארץ ישראל, הרב בן מאיר, זכרון לראשונים ח"ב עמ' רט"ו: "ותפילותינו עליכם תדורה ועל זקני יקר שלכם בהר הזיתים מול היכל יי מקום הדם רגלי אינו (=קיצור של אלוהינו).

תושבי ירושלים לא היו מקבלים אותה ולא היו סומכים עליה. אך רואים שהמציאות היא בדיוק להיפך, שמאותו הדור תושבי ירושלים אכן סמכו על כך.

טענה נגד המסורת המקובלת מחמת כיוון המתפללים בירושלים

עוד טענה שהובאה כסיבה שלא לקבל את המסורת המקובלת היא כיוון המתפללים בכותל המערבי, אשר הם מתפללים לגמרי לכיוון מזרח ולא נוסים צפונה. ואילו באמת המסורת המקובלת היא שמקום קודש הקודשים הינו תחת הצ'כרה, לא מובן מדוע מתפללים מזרחה. כראיה לכך אף מביאים תמונות ישנות שבהן נראים היהודים מתפללים בכותל מזרחה לגמרי, ואם כן מוכח שהמנהג הזה הינו מנהג שהיה קדום ולא החל רק בדור זה. ויש להעיר על כך שלוש טענות. ראשית, ממקומות רבים נראה שלא היו מקפידים כל כך על דיוק כיוון התפילה. ניתן לראות בעשרות בתי כנסת עתיקים שלא מכוונים באופן מדויק כלל לכיוון ירושלים אלא באופן כללי. לדוגמא, כל בתי הכנסת לאורך רצועת החוף בארץ מכוונים מזרחה, אף כאשר הם מאוד צפוניים או דרומיים לירושלים. בתי הכנסת בגולן פונים או למערב (כיון שהם מעבר הירדן) או לדרום, אך אף אחד מהם לא פונה דרום מערב. ואם כן, יתכן מאוד שגם כאן לא הקפידו על הכיוון המדויק אלא בערך. שנית, מאוד מסתבר שאנשים שבאים להתפלל בכותל לא מודעים במאה אחוז בדיוק איפה ביחס אליהם נמצא מקום המקדש מעבר לכותל. בפרט כאשר היה מדובר בתקופות שבהן הרחבה היתה סמטה צרה ולא רחבה גדולה כפי שהיא כיום, שקשה מאוד במצב כזה לזהות את המיקום הנכון. כפי שכל אחד יכול לראות כאשר הוא הולך בשערים האחרים שסביב ההר שפעמים רבות לא יודעים בדיוק היכן נמצאים ביחס לצ'כרה. ולכן, יתכן מאוד שאנשים התפללו ומתפללים מזרחה לא כי בהכרח הם חושבים שזה הכיוון המדויק, אלא כי הם לא יודעים בדיוק היכן הם נמצאים. ושלישית, לגבי הראיות מהעבר, קשה מאוד לדייק מתמונות של תפילות שנעשו בעבר, כיון שבעקבות הקשיים שהמוסלמים והשלטונות (העותומאנים ובעקבותיהם הבריטים) הערימו על היהודים, לרוב לא היו מתפללים תפילות קבועות, ועוד יותר תפילות בציבור, בכותל. אין זה המקום להאריך בנושא, אך

זה דבר מקובל ומוסכם אצל כותבי דברי הימים¹⁵. ולכן, הגיוני מאוד שהתמונות אינן משקפות מצב שבו אנשים היו מנסים בכלל לכוון את פניהם לכיוון המקדש.

ב. גובה אבן השתיה ביחס לשאר ההר

לכאורה נראה שמקום אבן השתיה היה בפסגת ההר

כיוון נוסף שניתן להביא ממנו ראיה לחיזוק המסורת הוא המקורות המראים כי מקום אבן השתיה היה בפסגת ההר. אם אכן כך, הרי שכאמור לעיל מאוד קל להעביר את המסורת על דבר זה, שפסגת ההר זהו מקום המקדש. המשנה במסכת עבודה זרה (פ"ג מ"ה) כותבת: "אמר רבי עקיבא: אני אובין ואדון לפניך: כל מקום שאתה מוצא הר גבוה, וגבעה נשאה ועץ רענן - דע שיש שם עבודה זרה". על פי דברים אלו נאמר בירושלמי (ע"ז פ"ג ה"ה): "תני רבי בורקי קומי ר' מנא מלמד שלא הניחו הכנענים לא הר ולא גבעה שלא עבדו עליו", ע"כ. דהיינו, שבכל פסגות ההרים בארץ הכנענים היו עובדים עבודה זרה. על כך ממשיך הירושלמי ושואל: "ולא כן סברנן מימר דבר שיש בו רוח חיים אף על פי שאינו אסור להדיוט אסור לגבוה, בית הבחירה איכן נבנה? על פי נביא ויעל דוד כדבר גד אשר דיבר ביד ה'"¹⁶, ע"כ. הרי שהירושלמי שואל בפירוש, אם אכן עבדו עבודה זרה בכל מקום גבוה, כיצד אם כן היה ניתן לבנות את בית המקדש במקומו? והרי ברגע שעבדו שם עבודה זרה הוא נאסר לגבוה¹⁷. מתוך דברים אלו מוכח שהירושלמי סבר כי בית המקדש היה בנוי בפסגת ההר. כך גם נראה מדברי הירושלמי במקום אחר (סנהדרין פ"א ה"ג): "דבר אחר וועלית" (דברים י"ז ח') מיכן לבית הבחירה שלא יבנה אלא בגובהו של עולם מאי

15. לדוגמה, כך מובא בספר 'חברה ודת' (מנחם פרידמן) עמ' 300.

16. הפני משה במקום מבאר כי הנביא התיר על פי ה' לבנות במקום את בית המקדש למרות שאכן נעבדה בו עבודה זרה. אולם הרמב"ן (פירושו על עבודה זרה מ"ו). כתב: "כלומר וגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שלא נעבד".

17. "דדבר שיש בו רוח חיים הנעבד אסור לגבוה והכי נמי נעבד המחובר אסור הוא לגבוה מק"ו דלעיל דאם דבר שיש בו רוח חיים אסור דבר שאין בו רוח חיים לא כל שכן?". פני משה.

טעמא כי בהר קדשי בהר מרום ישראל אשתלנו ונשא ענף ועשה פרי וגו', ע"כ. אולם אין להכריח שמדובר דווקא על גובה ההר, ויתכן שמדובר על בחירת מקום גבוה ביחס למקומות אחרים בעולם. אך עדיין יותר נוטה לומר שכן מדובר גם על מקום המקדש בהר עצמו, כי בפשטות יש כאן ציווי שמקום המקדש יהיה גבוה.

בנוסף, ממספר מדרשים נראה כי אכן מקום אבן השתיה הינו בפסגת ההר. במדרש קהלת רבה (ט, ריש סדרא תליתאה) כתוב על עקידת יצחק שאברהם "נטל יצחק והעלהו הרים והורידו גבעות והעלהו לראש הר אחד גבוה ותלול ובנה מזבח וסדר מערכה ועקדו עליו"¹⁸, מוכח שאת העקידה עשו בפסגת ההר¹⁹. מקור נוסף שלכאורה גם ממנו ניתן להוכיח שבית המקדש היה בגובה ההר הוא הדין של בניית בית הכנסת בגובה העיר. חז"ל כי בית הכנסת צריך להיבנות

18. בפסיקתא דרב כהנא (פיסקא כו) מובא מדרש דומה: "נטל את יצחק בנו ועלה לראש ההר ובנה את המזבח וסידר את המערכה והעריך את העצים והעקידו על גבי המזבח... וכיון שבא אצל אמו אמרה לו בני מה עשה לך אביך א' לה נטלני אבא והעלני הרים והורידני גבעות והעלני לראש הר אחד ובנה מזבח..."

19. ולכאורה נראה שכן גם עולה מפשטות הפסוקים. כאשר הנביא יחזקאל מתייחס לבניין הבית השלישי הוא כותב בין היתר (יחזקאל מג יב) כי בית המקדש יהיה בפסגת ההר: "זאת תורת הַבַּיִת עַל רֹאשׁ הַהָר כֹּל גִּבְלוֹ סְבִיב סְבִיב קִדְשׁ קִדְשִׁים הִנֵּה זֹאת תּוֹרַת הַבַּיִת. אך יש להעיר כי קשה להביא ראיה מפסוקים אלו, שכן גם בניין המקדש עצמו יהיה שונה בגודלו מהבית הראשון, וכן משום שגם המציאות תהיה מעט שונה, כפי שכתוב שהר הבית יהיה בגודל של שלשת אלפים אמה על שלשת אלפים אמה (על פי יחזקאל מב, טו-כ), פי שלושים ושש מהגודל בזמן בית שני, וכבר כתבו מספר אחרונים (יעויין בדברי הרש"ש, סנהדרין ב' ד"ה אין מוסיפין; אור שמח הל' בית הבחירה וי; מקדש דוד ח"ב סימן כז) שאין אפשרות להרחיב את קדושת הר הבית מחוץ לגבולות הטופוגרפיים של ההר, וגודלו הטבעי של ההר אינו גדול כל כך. ואם כן, ישנן שתי אפשרויות לדחות את הראיה. או שההר יתרחב ויהיה גדול מגודלו המקורי, ואזי לכאורה אין כל מקום להוכיח מהמציאות אותה מתאר יחזקאל, משום שכל המציאות תהיה שונה. ואפשרות שניה היא שאין הלכה כדברי האחרונים הנ"ל, אך כל עוד לא מצינו מי שיאמר אחרת לכאורה קשה לנקוט כאפשרות זו. אך גם אם אין אפשרות להוכיח ממקור זה, הרי אף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר. רואים מכאן שמקום המקדש אמור להיות בשיא הגובה. ולכאורה, כפי שעיקרון זה יהיה נכון בזמן המקדש השלישי, כך גם עיקרון זה היה נכון בבית הראשון והשני.

במקום הגבוה בעיר, זאת הם דרשו מהאמור על בית המקדש. ואם כן, לכאורה ברור שבית המקדש עצמו היה גבוה. כך מובא במסכת שבת (י"א): "כל עיר שגגותיה גבוהין מבית הכנסת לסוף חרבה שנאמר (עזרא ט-ט) לרומם את בית אלהינו ולהעמיד את חרבותיו", ע"כ. הרי שמהפסוק על בית אלהינו, שהוא בית המקדש, למדו את הצורך שבית הכנסת יהיה הגבוה ביותר. ואמנם לא כתוב בגמרא זו על מיקום יסודות בית הכנסת אלא רק על גובה הגג, אך מדברי חז"ל בתוספתא (מגילה פ"ג ה"ד) משמע שישנו גם צורך לבנות את בית הכנסת במקום שהוא עצמו גבוה: "אין בונין אותו אלא בגובהה של עיר שנאמר בראש הומיות תקרא", ע"כ, וכפי שכתב על התוספתא המנחת בכורים, "כגון בית המקדש שהיה במקום גבוה בא"י". וכך גם הבין ר' בחיי (כד הקמח ערך בית הכנסת, עמ' פט במוה"ק): "וכשם שנבנה בית המקדש בגובה ההר, כך נצטוינו להגביה את בית הכנסת יותר מבנייני שאר הבתים".

ולכך גם מטים דבריו של יוסף בן מתתיהו (קדמוניות היהודים, טו, יא, ג) בתיאוריו את בית המקדש: "את הגבעה הזאת ביצר שלמה מלכנו הראשון בחכמה ובעמל רב בחלקים שמסביב לפיסגה מלמעלה... וכך נמשך המפעל עד ראש הגבעה. ומשיעבד את פיסגת הגבעה ומילא את המקומות החלולים סביב החומה עשה אותם מישור חלק ושווה לשטח העליון... בפנים החומה הזאת וליד הפיסגה גופה הקיפה למעלה חומת אבן אחרת". הרי שהוא חוזר ומתייחס למקום המקדש כאל פסגת ההר. ודאי שאין לסמוך על דבריו כעל הלכה למשה מסיני, אך הדברים מחזקים את המובא מהמקורות דלעיל.

אפשרות לומר שהמקדש היה בגובה ההר באופן יחסי

ואמנם יש מי שענה על כך שניתן לומר שראש ההר הכוונה לראש יחסי, דהיינו במורדות כתף ההר, שהמקום גבוה באופן יחסי משלשה כיוונים (מזרח, מערב, דרום), אך מצד אחד אינו הכי גבוה. או באופן מעט שונה, לומר שהמקדש היה גבוה ביחס לעיר ירושלים שנמצאת תחת ההר. אך לכאורה קשה להכניס הבנות אלו לתוך הביטוי הפשוט של ראש ההר. וכן, לכאורה פשוט שעובדי העבודה זרה שרצו לעבוד בראשי ההרים הלכו דווקא לראש ההר ממש ולא לראש יחסי.

קשיים נוספים על האמירה שקדש הקדשים צריך להיות בגובה ההר

טענה נוספת נגד האמירה שהמקדש היה בשיא גובה הר הביא הרב סילבצקי (נכון יהיה הר בית ה' עמ' 20) מכך שבנו את המקדש "כיפין על גבי כיפין", ולדבריו, "דווקא בניה שלא בראש ההר כי אם במורדו היא היוצרת אפשרות לבנות את העזרות ואת ההר בצורה של כיפין על גבי כיפין כפי שמפורש במשנה בפרה וברמב"ם בהלכות בית הבחירה. לעומת זאת בניה בראש ההר כאשר מקום קדש הקדשים ממוקם בכיפת הסלע, למעשה, מוציאה מכלל אפשרות בניית כיפין על גבי כיפין כפי פשטן של דברי חז"ל", עכ"ל.

דחיית הקשיים

וגם את זאת לכאורה יש לדחות. ממספר מקורות מוכח שהיו מספר מקומות בשטח המקדש שלא היו מוגבהים על ידי הכיפין (כגון המזבח שצריך להיות מחובר לאדמה, כמבואר במסכת זבחים דף נ"ח עמוד א', וכפי שפסק להלכה הרמב"ם בהלכות בית הבחירה פרק א' הלכה י"ג, ויעויין במשנה למלך, אבן האזל ועוד מפרשים על הרמב"ם הנ"ל. או כגון הסלע שלפי מפרשים רבים היה בלשכת נזירים, יעויין מסכת כלים פרק ו' משנה ב' ובמפרשים שם), ואם כן, ברור שהכיפין היו רק בחלק שסביב לפסגה, לא בפסגה עצמה. ועוד, בפשטות היו לכיפין שתי מטרות, ראשונה היא כמובן למנוע טומאת אוהל, ושניה לישר את השטח. לגבי מניעת הטומאה, יש חשש רק כאשר מדובר על מקום שיתכן והיה בו מת, אך כאשר מדובר על הסלע של ההר, אין חשש כזה, ולכן כנ"ל היו מקומות שבהם הסלע היה מגיע עד לגובה רצפת המקדש. ולגבי הסיבה השניה של יישור השטח, ברור שלשם כך אין צורך לעשות את הכיפין בגובה ההר אלא דוקא להיפך.

חזקת גובה המקדש לא השתנתה

ואמנם היה מקום לומר שהמציאות השתנתה, ולכן, אף שראינו במקורות שבזמן המקדש מקום קודש הקדשים היה במקום הגבוה ביותר בהר, יתכן וכעת כבר אין זו המציאות. אך על כך יש לענות שכל עוד לא ידוע באופן ודאי שהמציאות השתנתה, מתייחסים למציאות כפי שרואים אותה כרגע מתוך הבנה

שהיא לא השתנתה. כפי שכתב הרמב"ם בפירושו למשנה (נזיר פרק ט' משנה ב', וכן הסכים עמו התוספות יום טוב שם) וז"ל: "אם הוחזק מצב מסויים נשאינו בחזקתו עד שיהא דבר ברור המסלקו מאותה החזקה, וכל דבר שיש בו ספק ואפשרות אחרת אין החזקה מסתלקת". ולכן, כל עוד לא התברר באופן מוחלט שגובה ההר השתנה מסיבה מסוימת, יש להתייחס למקום הגבוה בהר כאל המקום שבו היה קדש הקדשים.

ואכן אף הרב אלפנדארי בספרו דרך הקדש (ח'): שדיבר על מקום המקדש במציאות של ימינו נוקט שמקום המקדש צריך להיות בגובה ההר.

לא נראה שהגמרא בזבחים סותרת הבנה זאת

הרב סילבצקי (נכון יהיה הר בית ה' עמ' 19) ניסה להוכיח מדברי הגמרא בזבחים (ג"ד): כי מקום אבן השתיה נמצא במורדות ההר ולא בפסגתו. שכן הגמרא כתבה שכאשר שמואל ודוד חיפשו את המקום שצריך לבנות בו את בית המקדש הם בתחילה "סבור למבנייה בעין עיטם דמדללי", אך חזרו בהם ו"אמרי ניתני ביה קליל כדכתיב (דברים לג, יב) ובין כתפיו שכן". ואם כן, לכאורה מוכח שמקום המקדש אינו נמצא בשיא הגובה, בעין עיטם, כי אם במקום נמוך יותר. אך לכאורה נראה שקשה לומר כך. ראשית, דברי הרב סילבצקי מבוססים על כך שעין עיטם נמצא בהר עצמו ולא בהר אחר. אך לכאורה עין עיטם היה במקום אחר ולא באותו ההר. מעיין לא יכול להיווצר בשיא הגובה, שכן מעיין נוצר על ידי כינוס מים המחלחלים לתוך ההר עד שהם מתכנסים על ידי שכבה אטומה. כאשר נוצרת בכינוס הזה פרצה המים בוקעים החוצה. ומשום כך, בראש ההר לעולם לא יכולה להיווצר תופעת כינוס מים כזאת. שנית, את עצם הראיה מהגמרא קשה לקבל, אין שום הכרח מהגמרא להבין שעין עיטם נמצא באותו ההר של מקום המקדש, הדבר היחיד שניתן ללמוד מהגמרא הוא שישנו מקום שבפשטות יחסית סמוך למקום המקדש שהוא גבוה יותר ממנו. ואכן כך מוכח מדברי הכפתור ופרח (עמ' קלג) שכתב על הר ציון: "והררי ציון הם הוא בעצמו והר המוריה והר הזיתים ועין עיטם", עכ"ל. מדבריו מוכח שמבין כי עין עיטם הינו הר אחר מהר המוריה. ואם כן, הוא יבאר את הגמרא בזבחים שבמקום לבחור את ההר של עין עיטם כמקום המקדש בחרו בהר המוריה כמקום

המתאים. ויש להוסיף עוד טענה, לפי רש"י (זבחים נ"ד: ד"ה סבור) ועוד ראשונים בעקבותיו, עין עיטם הוא מעין מי נפתוח האמור בספר יהושע (ט"ו ט', י"ח ט"ו). ומפשט הפסוקים עולה כי מעיין זה נמצא ממערב לירושלים. ואם כן, קשה לומר שהמעיין נמצא בפסגת ההר שהיא צפונית לירושלים. וכל זאת מלבד עצם הידיעה שלנו שאין בפסגת ההר שום מעיין.

ג. דיונים בדברי הכפתור ופרח שלכאורה סותר את המסורת

המקובלת

מדברי הכפתור ופרח על השער המזרחי לכאורה נראה שהמקדש נמצא בדרום הר הבית

הכפתור ופרח (פרק ו, עמ' קיב-קיג בהוצאה הנ"ל) מתאר את גבולות הר הבית המקודש. הוא מאריך לתאר את החומות הקיימות כיום ולהוכיח כי הן גבולות הר המוריה ולא גבולות העזרה.

בגבול המזרחי כותב הכפתור ופרח (עמ' קיג) כי "עוד היום ניכר שער שושן למזרח והוא סגור אבני גזית. ואם תחלק זה הכותל לשלשה חלקים יהיה זה הפתח בחלק הראשון מצד קרן מזרחי דרומי... ולצפון הפתח הסגור אשר במזרח שאמרנו עליו שהוא שער שושן כמטחוי קשת יש בכותלו שני שערים גבוהים מאד בכיפות מחוץ ודלתותיהם ברזל והם סגורים לעולם וקורין להם ההמון שערי רחמים", עכ"ל. מתוך דבריו טענו רבים (יעויין למשל בדברי הרב סילבצקי, נכון יהיה הר בית ה', עמ' 17-14) כי הכפתור ופרח סובר שמקום המקדש נמצא בדרום הר הבית, משום ששער המזרח מקביל למקום קדש הקדשים, ולפי דברי הכפתור ופרח הוא נמצא בתחילת השליש הדרומי של החומה, דבר שנמצא דרומי בהרבה ממקום הצ'כרה. שכן אורך חומת הר הבית הוא כארבע מאות שבעים מטר²⁰, שלישי מאורך זה הוא כמאה חמשים וששה מטרים, שזה כשמונים מטר דרומית לצ'כרה. ואם כך, מעבר לכך שדעת הכפתור ופרח אחרת מהדעה הרווחת, זה

20. על פי דברי ר' אשר גרוסברג, אוצר ירושלים והמקדש, עמ' 299.

שמובאת דעה אחרת יכול לערער את עצם הטענה העיקרית, שישנה מסורת ברורה על מקום אבן השתיה.

קשיים בשיטה זו

אך יש להעיר על כך מספר הערות. ראשית, כאמור לעיל, בפשטות עולה מהמקורות שמקום המקדש היה בשיא גובה ההר, ואם לוקחים את מקום המקדש דרומה הוא יוצא נמוך מפסגת ההר. ואף אם נדחק ונטען כאמור לעיל שיתכן והכוונה לגובה יחסי, שביחס למזרח ומערב זה שיא הגובה, אך ביחס לדרום וצפון אינו שיא הגובה, עדיין קשה, שכן הכפתור ופרח כתב לפני כן על פי המשנה (מדות פרק ב' משנה א') כי "העזרה לא היתה מכוונת באמצע הר הבית אלא רחוקה מן הדרום של הר הבית יותר מכל הרוחות וקרובה למערבו יותר מכל הרוחות ובינה ובין הצפון יותר ממה שבינה ובין המערב ובין המזרח יותר ממה שבינה ובין הצפון. נמצא היותר קרוב המערב, אחריו הצפון, אחריו המזרח, אחריו הדרום", עכ"ל. לפי המיקום הנוכחי הרי שכל הכיוונים אינם מסתדרים. הדרום שאמור להיות הגדול ביותר הוא השלישי בגודלו, כשמונים מטר. הצד המזרחי שאמור להיות השני בגדלו הוא הקטן ביותר, כשבעים וחמשה מטרים. הצד הצפוני שאמור להיות השלישי הוא הגדול ביותר, כשלוש מאות עשרים מטר, והמערבי שאמור להיות הקטן ביותר הוא השני בגודלו, כמאה שלשים וחמשה מטרים. ואמנם קושי זה עולה רק אם נוקטים שהחומות הקיימות כיום הן החומות המקוריות של הר הבית, דבר שלכאורה קשה (כיום הגודל של הר הבית הינו יותר מחמש מאות על חמש מאות אמה²¹), אך כאשר עוסקים בדעת הכפתור ופרח לכאורה הכרחי לנקוט כך, כיון שהוא הבין שאכן אלו הכתלים המקוריים²². שנית, לכאורה קשה מאוד לומר שהשער שעליו דיבר הוא שער המזרח המקורי, כיון שלפי גובה הקרקע שאמורה להיות נמוכה

21. הכותל המזרחי הוא באורך של כארבע מאות ששים ושמונה מטרים, הכותל המערבי הוא באורך של כארבע מאות תשעים מטרים, הכותל הדרומי הוא באורך של כמאתיים שמונים מטרים, והכותל הצפוני הוא באורך של כשלוש מאות וארבעה עשר מטרים.

22. ויעויין בנושא זה בהרחבה בדבריו של הרב עזריה אריאל, 'מעלין בקודש' כרך לה אדר תשע"ח, עמ' 24 – 26.

ממקום קדש הקדשים כ-22 אמות לדעת ר' אליעזר בן יעקב וכ-19.5 אמות לדעת חכמים (ע"פ דברי הגמרא ביומא ט"ז), ואילו גובה הקרקע שנמצא מחוץ לחומה המזרחית בנקודת השליש של החומה נמוך בכעשרים מטר מהמקום המשוער של אבן השתיה. ואם כן, היה ניתן לראות את השער גם בחומה הגלויה לפנינו כיום ולא יתכן שהוא נמצא תחת פני הקרקע. בשביל לומר שלמרות זה המקדש היה בדרום צריך להידחק ולומר שפני השטח השתנו מאוד מאז שבית המקדש היה קיים, ואף שישנם מקומות בהר שניתן לראות שהגביהו את הקרקע מגובהו המקורי של הסלע על ידי מילוי עפר²³, אולם פה מדובר על גובה הסלע. שלישיית, באותו הפרק לעיל מינה כותב הכפתור ופרח על מקום אפר שריפת הפרה ש"הוא במזרחה של ירושלים, עוד היום מקובל המקום ההוא והוא צפוני לקבר חולדה כמטחוי קשת שפל ממנו מעט". קבר חולדה ידוע מקומו²⁴, ואם הולכים ממנו צפונה ויורדים מעט בגובה ההר נמצאים בזווית יחסית ישרה מול כיפת הסלע. אך אם מקום המקדש הינו בדרום ההר, מקום שריפת הפרה לא מקביל למקום המקדש. רביעית, לפי דברי הכפתור ופרח עצמו נראה שקשה לקבל את זה שהחלק הדרומי הינו חלק מהר הבית עצמו, שכן זה יגרור סתירה לדבריו. כאשר הכפתור ופרח מתאר את שער הרחמים הוא כותב עליו "יש בכותלו שני שערים גבוהים מאד בכיפות מחוץ", בפשטות הוא מדבר על כותלו של הר הבית ומציין שיש לו שער נוסף. ועוד כותב: "ומסתברא שהם אותם שני שערים שעשה שלמה לגמול חסדים אחד לחתנים ואחד לאבלים ומנודים כמו שנזכר במסכת סופרים רבי אליעזר בן הורקנוס אומר ראה שלמה כת של גומלי חסדים ובנה להם לישראל שני שערים אחד לחתנים ואחד לאבלים ומנודים, בשבת היו מתקבצים יושבי ירושלים ועולין להר הבית ויושבין בין שני שערים הללו כדי לגמול חסדים זה לזה", עכ"ל. גם מדבריו אלה נשמע בפשטות שהוא מתייחס

23. על נושא זה יעויין למשל בדברי הרב אשר גרוסברג, תחומין טז, ובפרט במה שכותב על הקיר הצפוני.

24. ואף שיש שזיהו אותו במקומות אחרים (יעויין בנספחים לכפ"פ מהדורה הנ"ל עמ' רצג-רצד), אך לא מדובר על מקום אחר בתוך הר הזיתים אלא על מקומות לגמרי מחוץ להר, בעיר התחתונה מדרום להר הבית. לכן בפשטות נראה שכאשר מדבר על קבר חולדה הנביאה הכוונה לזיהוי המצוי גם כיום.

לשערי הרחמים כחלק משערי הר הבית, כיון שמשם היו עולים להר הבית. וכן משום ששלמה המלך בנה אותם, ובפשטות הוא בנה שערים להר הבית. ועוד יש להוכיח מהמשך דבריו שכתב כי "כן עמא דבר באים עד אותם הכותלים ומתפללים לאל יתעלה לפני אלו השני שערים שהזכרנו". הוא מציין כי נוהגים להתפלל לפני שערים אלה. ואם אין שערים אלה בתוך שטח הר הבית, לא מובן כלל מדוע באו להתפלל דווקא שם. ולפי זה לכאורה קשה, שכן המרחק שבין שער הרחמים לבין הכותל הדרומי הוא כשלוש מאות ותשע מטר, שזה יותר מחמש מאות אמה.

ומלבד הקשיים בדברי הכפתור ופרח עצמו, מסיבות נוספות נראה שקשה לקבל את ההבנה שהחלק הדרומי הינו חלק מהר הבית המקודש. מתחם הר הבית כיום גדול בהרבה מחמש מאות אמה, אורכו של הכותל המזרחי הינו כ- 470 מטר. כך שחלק ממנו בהכרח איננו מקודש. ניתן לראות בצורה יחסית ברורה כי שלשים ושנים המטרים של החלק הדרומי מהכותל המזרחי בנויים בסגנון אחר מהחלק הצפוני יותר, ולפי דעת הארכיאולוגים הינו מהתקופה ההרודיונית או החשמונאית, בניגוד לרוב הכותל המזרחי שנבנה בתקופה קדומה יותר²⁵. כך שבפשטות נראה שדווקא החלק הדרומי הוא לא חלק מהר הבית המקורי. וזאת מלבד הטענה שהובאה לעיל כי מהמקורות עולה כי מקום המקדש היה בגובה ההר.

על חלק מהקושיות לכאורה יש להשיב שאין הכרח להציב את קדש הקדשים בפסגה הגבוהה כפי שהיא נראית לפנינו, כיון שפני הקרקע השתנו ואינם לפנינו כפי שהיו בזמן המקדש, שהרי בנו שם את מקדש יופיטר. אך נראה שקשה לומר כך. בפשטות, בזמנם לא היו מסוגלים לבצע עבודות חציבה בסלע ברמות כאלו של שיטוח הר, החציבות היו כמעט ורק בכדי לקחת אבנים. ואף אם נאמר שאכן היתה להם את היכולת הזאת ולפעמים כן היו עושים עבודות בלתי רגילות של יישור פני הסלע, ברור שהדבר לא היה מצוי והיו עושים אותו רק במקרים מיוחדים שמצריכים בהכרח לעשות שינוי מאוד משמעותי בקרקע. דבר שקשה מאוד לומר בנד"ד, שכן לא ידוע משום מקום שבנו מבנה גדול במיוחד שיצריך

25. על פי דברי ר' אשר גרוסברג, אוצר ירושלים והמקדש, עמ' 299.

שינוי משמעותי כל כך בפני הקרקע. הרומאים לכאורה אכן בנו מקדש מסוים, אך לא מוזכר בשום מקום שהוא היה גדול, ואם אכן היה גדול כל כך, היו צריכים להישאר כיום שרידים משמעותיים שלו, או לפחות שרידים של החציבה המשמעותית שנעשה, דבר שלא קיים כיום²⁶.

ניסיון הוכחה מדברי הכפתור ופרח על מרחק כמטחוי קשת משער הרחמים

כטענה נוספת לכך שאף לדעת הכפתור ופרח שער המזרח מקביל לצ'כרה רבים (יעויין למשל במאמרו של הרב עזריה אריאל, מעלין בקודש כך לה, אדר תשע"ח, עמוד 28) מביאים את דבריו שכתב על היחס שבין שער המזרח לשער הרחמים, שכמטחוי קשת צפונית לשער המזרח נמצאים שערי רחמים. שערי הרחמים נמצאים כשמונים מטר צפונית לנקודה המקבילה לצ'כרה. ואכן, כשמונים מטר דרומית לשערי הרחמים ישנו שריד של פתח קדום. ואילו אם מחלקים רק את חומת ההר לשלש וממנה הולכים כמטחוי קשת צפונה, המרחק משער הרחמים הוא כמאה חמשים ושלוש מטר, שזה שיעור שבפשטות יותר גדול ממרחק של כמטחוי קשת, כפי שטוענים מדבריו במקום אחר לגבי המרחק שבין מערת המכפלה ובין קבר אבנר, שגם שם כתב שיעור זה ושם המרחק הוא גם כשמונים מטר. למעשה, הכפתור ופרח מזכיר בספרו שש פעמים את המרחק הזה, ובמקומות שניתן לבדוק רואים שהסדר גודל הוא של עשרות מטרים. אך לכאורה קשה להוכיח משם באופן מוחלט, כי מאה חמשים מטר זה עדיין סדר גודל קרוב לשמונים מטר. אך מסיבה אחרת נראה שיש להוכיח מדבריו אלה

26. ואף יותר מזה, לא ברור כלל אם אכן הרומאים בסופו של דבר בנו את המקדש הזה או רק רצו לבנותו (ציטוט מויקיפדיה ערך איליה קפיטולינה: "על הר הבית היה מתחם המקודש לאל יופיטר אך לא ברור אם במקום נבנה מקדש. הנוסע מבורדו מציין כי על הר הבית הוצבו 2 פסלים של אדריאנוס אך לא מזכיר קיום של מבנה. הירונימוס מציין, בספריו שנכתבו במאה הרביעית, כי על הר הבית הוצב פסל של אדריאנוס על גבי סוס שעמד גם בתחילת המאה החמישית וייתכן כי המתחם היה קדוש ליופיטר אבל גם לקיסר אדריאנוס כמושא לפולחן המשותף לתושבי האימפריה". כך שמתוך דברים אלו עולה הכיוון שכלל לא ברור אם בנו שם מבנה. ואף אם היה שם מבנה של מקדש טמא, לא מסתבר שהוא היה ברמה שמצריכה שינוי פני הסלע, זה היה בניין לא משמעותי בכלל.

שהשער נמצא כשמונים מטר משער הרחמים ולא כמאה וחמישים מטר, משום שאמירה כזאת שהשער נמצא כמטחוי קשת אומרת שזה יחסית סמוך בסדר גודל של מרחק ירי הקשת. אך אם הוא התכוון שאכן זה נמצא כמאה וחמישים מטר משם, יוצא ששער המזרח לא סמוך לשער הרחמים יותר מהקרן הדרום מזרחית, ולכן יותר מסתבר שיאמר שהשער נמצא באמצע המרחק שבין שער הרחמים לקרן הדרום מזרחית. אך כאמור נראה שאין אפשרות להוכיח מדברים אלו באופן נחרץ אלא רק לחזק את הכיוון.

ניסיונות יישוב דברי הכפתור ופרח

ובעקבות קשיים אלה עלו מספר דרכים ליישב את דברי הכפתור ופרח. הרב נח בראבר (ההד, אדר תרצ"ב) טען כי כשהכפתור ופרח אמר שהשער נמצא בשליש הראשון, כוונתו היא לקצה הדרומי של השליש הימני. אך לכאורה מאוד קשה לדחוק כך בלשון הכפתור ופרח. הוא אמר בצורה ברורה שהשער נמצא בחלק הדרומי. קשה להגיד את הדברים בצורה יותר מפורשת מהאופן שבו הוא כתב.

עוד אפשרות ליישב את דברי הכפתור ופרח היא שיתכן כי השערות שמדובר על שער שושן איננה נכונה, אלא מדובר על שער מאוחר יותר. הכפתור ופרח ראה לפניו שער והסיק מכך שמדובר על שער מזמן בית המקדש, אך האמת היא ששער זה הינו שער אחר. אולם בכל מקרה אין זה סותר את המסורת, כיון שכאשר נמצאים קרובים לחומה באמת קשה לכוון מחוץ לחומת ההר את היחס שבין מקום השער ובין מקום קדש הקדשים, ולכן ייתכן כי הכפתור ופרח לא שם לב לכך. אך גם אפשרות זו לא כל כך נוחה, כיון שהיא מתבססת על כך שהכפתור ופרח לא עשה בדיקה רצינית לדברים שהוא אומר.

יש מי (יעויין ב'מעלין בקודש' לה עמ' 28 – 29 ובהערה 17 שם) שבעקבות קשיים אלו וקשיים נוספים רצה לשנות את הגרסה בדברי הכפתור ופרח, ובמקום לומר כנ"ל שמתייחס לקצה הדרומי, צריך לומר קצה צפוני: "ואם תחלק זה הכותל לשלשה חלקים יהיה זה הפתח בחלק הראשון מצד קרן מזרחי צפוני". מצד אחד זהו הפירוש הנוח ביותר, כך מתיישבות כל הקושיות, אך מצד שני כל שינוי גרסה הוא דבר דחוק וקשה להיעשות.

ניסיון לומר שהשער המזרחי כלל אינו מכוון כנגד קדש הקדשים

ולכאורה היה נראה לומר שאין להוכיח כלל מדברי הכפתור ופרח לגבי מקום המקדש מסיבה אחרת. כל הטענה שמחמתה הוכיחו בדעת הכפתור ופרח שסובר שהמקדש בדרום ההר היא כי כתב על שער שושן, שבפשטות הוא השער המזרחי של ההר, שהוא בדרום. אך בהמשך דבריו (עמ' קיד) הכפתור ופרח כותב בפירוש כי "כל מקום שהזכירו ז"ל שער העזרה או שער ניקנור או שער מזרח שהכל אחד". הכפתור ופרח כותב להדיא כי שער המזרח שעליו אמרה המשנה בברכות (פ"ט מ"ו) שאין להקל ראשו כנגדו משום "שהוא מכוון כנגד בית קדש הקדשים", הוא כלל אינו שער הר הבית אלא שער העזרה, ופירוש זה הוא כשיטת הרמב"ם בפירוש משנה זו מפרש כי שער המזרח "ר"ל השער המזרחי משערי העזרה והוא הידוע שער ניקנור. וקדש הקדשים במערב העזרה מול אותו השער". וכן כתב גם הסמ"ג (מ"ע קסד): "לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח הוא שער ניקנור שהוא מכוון כנגד בית קדשי הקדשים", עכ"ל. ואם כן, אין כלל מקום להוכיח מדבריו על שער הר הבית לגבי מקום המקדש. וכבר היו מי שניסו לדחות מכך את הקושיה מדברי הכפתור ופרח (יעויין בדברי בעז יעקבי, קונטרס 'ונסו הצללים' עמוד 21).

אך יש להעיר על כך שתי הערות. ראשית, במקום אחר (עמ' קי) קורא הכפתור ופרח לשער שושן שער המזרח, וז"ל: "אדם נכנס להר הבית דרך שער המזרח שהוא שער שושן", עכ"ל. בנוסף, אף אם מפרשים כי השער המזרחי שעליו אמרה המשנה בברכות שהוא מכוון כנגד קדש הקדשים, אין זה אומר ששער הר הבית לא היה מקביל גם כן. וכפי שהרמב"ם עצמו נוקט, שמצד אחד כתב כנ"ל ששער המזרח הינו שער ניקנור, אך מצד שני כותב (פירוש המשנה, מדות פ"ב מ"ד) כי אף שער שושן מקביל לקדש הקדשים. ובפשטות מגיע למסקנה זו בעקבות הגמרא ביומא (ט"ז). שהוכיחה כי רבי אליעזר בן יעקב שנה את מסכת מידות, כיון שהכהן השורף את הפרה צריך לראות את פתח ההיכל מהר הזיתים. ולשיטת רבי אליעזר בן יעקב חייבים לומר כי שהכותל המזרחי היה נמוך יותר, כי לשיטתו מוסיפים עוד אמה לגובה ההיכל. ובתוך חישוב הדברים הגמרא התייחסה להדיא לכך שגובה השערים עשרים אמה. ואם כן, בהכרח מבינים שהכהן השורף את הפרה רואה את פתח ההיכל דרך הקו של השער. ואף אם אין

הכרח לבנות את השער המזרחי של הר הבית מכוון כנגד קדש הקדשים, עדיין מוכח מהגמרא שהבינה שכך בנו אותו.

נראה שהכפתור ופרח התכוון לכל אורך החומה

ומשום כל הטענות הנ"ל דברי הכפתור ופרח לכאורה בכל אופן קשים. ולכן לכאורה נראה שההסבר המתיישב ביותר בדברי הכפתור ופרח הוא כדברי הרב קורן (יעויין בחצרות בית ה' עמוד 276), שהכפתור ופרח התייחס לאורך החומה של העיר בכלל ולא רק של שטח ההר. ואף אם יטענו שהכפתור ופרח התכוון בדבריו דווקא לחומת ההר ולא לחומת העיר כולה (דבר שלכאורה לא מוכרח כלל בדבריו), עדיין יתכן והכפתור ופרח לא שם לב שחומת ההר נעצרה באמצע וההמשך הוא חומת העיר, שכן במבט מהר הזיתים לא כל כך ניתן לשים לב בקלות לגבול הצפוני של חומת ההר עצמו. ואכן, אורך החומה כולה הוא כיום כשמונה מאות חמשים מטר, שליש מאורך זה הוא כמאתיים שמונים ושלוש מטר. ואכן, בשיעור קרוב לזה, מרחק של כמאתיים שלשים וארבעה מטרים מהפינה הדרומית, נמצאת הנקודה המקבילה למקום כיפת הסלע. וזה כאמור לעיל מתאים בדיוק למרחק של כמטחוי קשת דרומית משער הרחמים. ואמנם פשטות דברי הכפתור ופרח אינם נשמעים כך, אך כיון שניתן עדיין להבין כך בדבריו, לכאורה עדיף משום כל הטענות הנ"ל לנקוט כך מלנקוט כאפשרות הרגילה שכוונתו לשליש הדרומי.

השמטת המסורת על אבן השתיה בדברי הכפתור ופרח

אחת הטענות המשמעותיות שנטענו ביחס לדברי הכפתור ופרח היא שהוא לא ציין את המסורת על אבן השתיה, דבר שלכאורה מתמיה ביותר, משום שהוא עוסק בכל כך הרבה בירורים בכל רחבי הארץ והדבר מתבקש מאוד שיתייחס גם למקום קודש הקדשים, בפרט שהוא עוסק בשאר מידות הר הבית. ועל כך יש להעיר שלוש הערות. ראשית, כמעט ודאי לגמרי שהכפתור ופרח הכיר את המסורת על אבן השתיה, שכן היא מובאת אצל רבים שהיו לפניו ורבים אחריו. ולכן, אם אכן היה סבור אחרת מהם היה עוד יותר מתבקש לציין זאת. שנית, הכפתור ופרח ציין את המידות והמקומות לצורך מסוים. אם הוא סובר שבכל מקרה אין אפשרות לעלות כעת להר עצמו, אז אין נפ"מ היכן בדיוק

ממוקמת אבן השתיה. והרי הסיבה שלשמה הוא נזקק לברר את גבולות וחומות ההר היא כפי שכתב בעצמו בהמשך הדברים, שמותר להתקרב עד לחומות ללא חשש, שכן אין אלו חומות העזרה אלא חומות ההר. שלישית, לאורך דברי הכפתור ופרח בספרו ניתן לראות שהוא מביא זיהוי מקומות כאשר הוא יכול בעצמו לבדוק אותם. בחלקם הוא מסכים עם הזיהויים הקדומים לו ובחלקם חולק על הזיהויים. אך לא נמצא שום מקום בו הוא מביא זיהוי מקום רק על סמך דברים ששמע מבלי שיכול היה לבדוק אותו בעצמו. ויתכן מאוד שזו הסיבה שבגללה לא ציין את מקום אבן השתיה, כיון שזהו נתון שהוא לא היה יכול לבדוק בעצמו. ועוד יש לומר כהמשך לזה, יתכן והכפתור ופרח לא כתב על מקום קדש הקדשים כי לא רצה להסתכל שם, כפי שמובא אצל מספר גדולים אחרים שבבואם לירושלים לא רצו להסתכל על מקום המקדש, כפי שמובא אצל רבי יהודה אלחריזי (תחכמוני שער חמישים) שביקר בירושלים בשנת תתקע"ח (1218), וכך כתב: וקצת הימים משכתנו יד התשוקה בעבותים לעלות על הר הזיתים ולערות תפילות לעושה נפלאות ולהשתחות למלך ה' צבאות והיינו בעין דומעת ונפש נכנעת משקיפים על מקום העזרה אשר נחלף לעבודה זרה והיינו מסתירים פנינו מהביט לנוה הכבוד הגדול אשר היה שם אהלו בתחילה אשר מקדם שכנה בו שכנה ועתה שכנה עליו עננה ולא נשאר מן הבנינים כי אם אותו מכאיבים לבב זוכריהם וידאיבו בבכי עיני רואיהם, עכ"ל. הרי שהוא כותב בפירוש שהיו מסתירים את פניהם מלהסתכל על מקום המקדש. ויתכן כי מנהג זה היה קיים אצל אנשים נוספים, ויעויין בדברי הרב זלמן קורן בעניין זה (איה מקום כבודו עמודים 254 – 267).

ולכאורה היה נראה שניתן לומר בדיוק להיפך. יתכן והכפתור ופרח הכיר את המסורת על אבן השתיה אך לא רצה להזכיר מסורת זו ולקבוע על פיה את ההלכה כאשר הוא מסתמך רק על מה שאומרים העולם. ואמנם בדינים אחרים עשה זאת, אך הנפקא מינה של דינים אלו לא משמעותית כל כך כמו הנפ"מ של מקום אבן השתיה. אך לכאורה אפשרות זו לא נכונה. ראשית, משום הטענה השלישית הנ"ל, שכיוון זה נוגד את דרכו לאורך כל ספרו. ועוד, ממקום אחר (עמ' ק-קא) נראה שהכפתור ופרח אכן ידע היכן מקום המקדש ולא חשש שמא ידיעה זו אינה מספיקה. הכפתור ופרח מתאר דיון שהיה לו עם רבינו ברוך בנוגע

להקרבת קרבנות בזמן הזה. וכתב על זה הכפתור ופרח כי "מטרדתי להשלים עמו המלאכה לא שאלתי מה נעשה מטומאתנו, ואנה הכהן המיוחס. אני בדרך לפני שילה שב למקומי נזכרתי הלכה שאין לחוש על הטומאה כדאמרין בתמורה פרק יש בקרבנות שקרבנות צבור דוחין את השבת ואת הטומאה..." הרי שהדברים שהטרידו את הכפתור ופרח בכדי להקריב קרבנות בימינו הם טומאה וייחוס הכהנים. אך לכאורה כל עוד לא יודעים את מקום המזבח אין כלל מה לדבר על הקרבת קרבנות בימינו. וכיון שלא ציין זאת כדבר המעכב, כנראה שסבר בעיה זו לא קיימת.

עצם זה שהכפתור ופרח לא כתב את מקום קודש הקודשים מהווה ראיה הפוכה

אך יותר מכל הנ"ל, מעצם כך שהכפתור ופרח לא כתב בשום מקום דבר על מקומה של אבן השתיה ומיקום קודש הקודשים, נראה שיש להוכיח בדיוק ההיפך ממה שרוצים לטעון. הרי כאמור הטענה העיקרית מתוך דבריו היא שיש לכאורה מסורת הפוכה מהמסורת המקובלת, ואם כן, יתכן ואין אפשרות לומר שישנה מסורת ברורה שניתן לסמוך עליה. אך לכאורה הדבר היחיד שישנו בדברי הכפתור ופרח הוא רק שתיקה. ואם כן, קשה מאוד לטעון מתוך דבריו שסובר שישנה מסורת אחרת. כך שבשורה התחתונה, כאשר השמטת הכפתור ופרח היא הטענה העיקרית נגד המסורת, נראה שאין זו טענה מספיקה בשביל לדחותה.

יש לקבל את המסורת כפי שמקבלים בדינים אחרים

ונראה לכאורה שהטענה העיקרית לקבל את המסורת היא משום שכך אכן נוהגים בכל דין אחר מדיני התורה. כאשר ישנה מסורת מסוימת המקובלת על אנשי המקום מקבלים את המסורת גם בלי לחקור ולדרוש מנין הגיעה המסורת הזאת. רק אם ישנם קשיים גדולים על מסורת זו יש מקום לדחות את המסורת. כפי שרואים למשל במסורת לגבי עופות טהורים, שפסק השולחן ערוך (יר"ד פב, ב): "ועוף טהור נאכל במסורת, והוא שיהיה דבר פשוט באותו מקום שזה עוף טהור", עכ"ל. אין שום דין שמצריך לבחון את השתלשלות המסורת ולבחון האם יש לפנינו רציפות במשך כל הדורות למסורת זו. וכך עולה גם מדיני עיר המוקפת חומה, "כל מקום שתעלה בידך מסורת מאבותיך שמוקפת חומה מימות

יהושע בן נון כל מצוות אלו נוהגות בה" (מגילה י', שבועות ט"ז, ערכין ל"ב). אין צורך לבחון ולבדוק את המסורת, ברגע שישנה מסורת במקום זה מקבלים אותה כדבר פשוט. ולכן, אף אם ישנם מספר מקורות שניתן להבין מהם שהמסורת הגיעה ממקורות מפוקפקים, אין לדחות בכך את המסורת. בדיוק כפי שלא נפקפק בזיהוי האתרוג אף אם ישנן טענות נגד (כפי שאכן טוענים מספר חוקרים עפ"ל), אין בכך לערער את ההסתמכות על המסורת. בין אם נמצא תשובות לטענותיהן ובין אם לא. המסורת קיימת גם בלי קשר לשאלה האם אנחנו יודעים מהו המקור למסורת.

ועל פי זה בנד"ד לכאורה הדבר פשוט בקל וחומר. אם במקרה רגיל שאין בו ראיות מדורות קודמים ניתן לסמוך על המסורת המקובלת קל וחומר שבמסורת על מקום המקדש, שזהו דבר החשוב כמעט לכל יהודי המגיע לירושלים לדעת את המקום, ובפרט שבמשך מאות שנים ניתן לראות רציפות של מסורת זו ממקורות שונים ללא שהובאה איזושהי מסורת אחרת, ובנוסף לכך שכל הממצאים החדשים, כגון הבדיקות הארכיאולוגיות, המקורות ההיסטוריים ובדיקת המבנה הטופוגרפי, לא מחלישים את המסורת אלא רק מחזקים אותה, ודאי שיש לקבל אותה.

נראה שניתן לקבל את המסורת להלכה

ובעקבות כך שהוכח שישנה מסורת, וכן מחמת החזקה על כך שהר הבית לא השתנה ומקום המקדש היה ונשאר במקום הגבוה בהר, לכן נראה שיש לקבל את המסורת המקובלת הנוקטת שמקום אבן השתיה וממילא מקום קודש הקודשים נמצא במקום הגבוה בהר, שעליו בנו את כיפת הזהב. ואף שאין אפשרות לומר שלאחר הבריור ניתן לדעת במאה אחוז שאכן זהו המקום המדויק, אך כן אפשר לומר שניתן במאה אחוז לסמוך על טענות אלו, כשם שנוקטים בכל התורה כולה, ואף בידינו כרת וסקילה. כאשר על פי הכללים ההלכתיים ניתן להקל, אף שלא ברור במאת האחוזים שאכן כך האמת המציאותית, כך גם בנושא זה.

ומכאן יש להקיש וללמוד על שאר דיני בניין המקדש והעלייה להר על ידי בדיקת המרחקים על פי גודל האמה ומיקום האבן ביחס לקודש הקודשים. אולם בסוגיה זו לא התבררה עדיין השאלה האם נכון לעלות כיום להר, ששאלה זו

תלויה בסוגיות וסברות נוספות שאין כאן המקום להאריך בהן. לכן, אף שעולה כאמור שיש לסמוך על המסורת, אין זה מספיק בשביל להתיר את העליה עד בירור הסוגיות הנוספות.